

ІНТРОДУКЦІЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ
РОСЛИННОГО РІЗНОМАНІТТЯ В ПРИРОДІ ТА КУЛЬТУРІ

УДК 561.31+57.082.5

О. Безсмертна, канд. біол. наук, мол. наук. співроб.
Ботанічний сад ім. акад. О.В. Фоміна, ННЦ "Інститут біології"
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИЩІ СПОРОВІ РОСЛИНИ У ГЕРБАРІЇ
БОТАНІЧНОГО САДУ ІМ. АКАД. О.В. ФОМІНА (КВНУ)

Здійснено ревізію колекції вищих спорових рослин у фондах гербарію Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна ННЦ "Інститут біології" Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КВНУ). Проаналізовано видовий склад та систематичну структуру, а також відзначено основних колекторів цієї частини гербарію.

Ключові слова: гербарій, колекція, вищі спорові рослини, гербарний зразок.

Гербарні колекції є основою для вивчення, збереження та раціонального використання рослин, а гербарна справа і до сьогодні залишається одним із найважливіших напрямів для досліджень в галузі ботаніки [5; 8]. У світі налічується близько 3 990 гербарних колекцій, найбільші з яких знаходяться у Франції (Гербарій Національного природознавчого музею в Парижі (P, PC), 7 500 000 гербарних зразків) (далі – г.з.), США (Гербарій Нью-Йоркського (NY, 7 200 000 г.з.) та Міссурійського (MO, 5 870 000 г.з.) ботанічних садів), Великій Британії (Гербарій Королівського ботанічного саду К'ю (K, 7 000 000 г.з.) та Гербарій Британського природничого музею (BM, 5 870 000 г.з.)) та Росії (Гербарій Ботанічного інституту ім. В.Л. Комарова (LE), 7 160 000 г.з.) [5; 18]. Україна володіє унікальними ботанічними колекціями (близько 59), які відображають історію досліджень її флори починаючи з XVIII століття [1; 2; 4-6; 10; 12; 13; 17].

Гербарій Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна ННЦ "Інститут біології" Київського національного університету (КВНУ) був започаткований ще в першій половині XIX століття (1839–1950 рр.). Необхідно згадати, що значну частину колекцій В. Бессера, О. Роговича, І. Шмальгаузена та ін. було передано до гербарію Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного [10; 11]. На сьогодні фонди відновленого гербарію КВНУ становлять за попередніми підрахунками близько 85 000 г.з., із них – близько 50 000 вищих рослин [5; 10]. Досить невелику частину гербарію КВНУ становлять саме збори вищих спорових рослин. Незважаючи на свою малочисельність, ця частина гербарної колекції становить значний інтерес та є об'єктом нашого дослідження.

Матеріали та методи. Номенклатуру таксонів видового рангу подано відповідно до зведення С.К. Черепанова [15] з деякими уточненнями [9; 19]. Систематичну структуру подано відповідно до С.Л. Мосякіна та О.В. Тищенко [9]. Географічні назви наведено згідно оригіналів етикеток.

Результати та їх обговорення. В результаті дослідження встановлено, що у колекції КВНУ за новою філогенетичною класифікацією [9; 19] представлено 104 види, що належать до 4 відділів, а саме: *Lycopodiophyta*, *Psilotophyta*, *Equisetophyta*, *Polypodiophyta*. Загалом, колекція вищих спорових рослин у фондах гербарію нараховує 907 г.з., що становить близько одного відсотка від об'ємів фонду (1,08%) [5; 10]. Станом на сьогодні інформація щодо г.з. вищих спорових рослин автором, спільно з куратором гербарію (канд. біол. наук, с.н.с. М.М. Перегримом) внесена до електронної бази даних. Нижче наводимо деякі відомості щодо зборів по кожному відділу цієї групи рослин.

Відділ *Equisetophyta* представлений 1 класом, 1 порядком, 1 родиною, 1 родом та 6 видами (*Equisetum arvense* L., *E. fluviatile* L., *E. hyemale* L., *E. palustre* L., *E. silvaticum* L., *E. telmateia* Ehrh.). Загалом, в гербарії

налічується 85 г.з., що презентують відділ *Equisetophyta*. Всі вище перелічені види характерні для природної флори нашої держави і презентують близько 67% видів різноманіття хвощів України [7]. Переважна кількість зборів із території України (Закарпатська, Київська, Чернігівська, Полтавська обл. та ін.), проте є зразки і з Росії (Мурманська обл., Якутія та ін.) (рис. 1). Всі збори датуються в межах 1899–1971 рр.: зразок 1899 р. (21.06.1899) – *E. fluviatile* – зібраний В. Фінном із території Чернігівської обл. ("Черниговская губ. Остерский у. бл. Никольской слободки. На болотахъ и влажныхъ лугахъ"); зразок 1971 р. (15.08.1966) – *Equisetum arvense* – зібраний І. Калінською із території Київської обл. ("Київська обл. Біля Обухова по краю поля"). Із колекторів можна відзначити В. Казановського (9 г.з.), В. Фінна (8 г.з.), Є. Полонську (6 г.з.), В. Шидловського (7 г.з., власних та спільно з О. Соколовським), Ю. Клеопова (3 г.з., власних та спільно з Є. Полонською) та А. Окснера (2 г.з.).

Відділ *Lycopodiophyta* представлений 2 класами, 3 порядками, 4 родинами, 6 родами та 17 видами (*Diphasiastrum alpinum* (L.) Holub., *D. complanatum* (L.) Holub., *D. tristachyum* (Pursh) Holub., *Huperzia chinensis* (Christ) Czer., *H. laxa* (Desv.) A. Khokhr., *H. selago* (L.) Bernh. ex Schrank & C. Mart., *Isoetes lacustris* L., *I. olympica* A. Br., *Lycopodiella inundata* (L.) Holub., *Lycopodium annotinum* L., *L. clavatum* L., *L. dubium* Zoega, *L. juniperoideum* Sw., *L. obscurum* L., *Selaginella helvetica* (L.) Spring., *S. rupestris* (L.) Spring., *S. sanguinolenta* (L.) Spring.). Загалом, в гербарії налічується 140 г.з., що презентують відділ *Lycopodiophyta*. Переважна більшість видів (9) представлені у флорі України (презентують близько 75% видів різноманіття плаунів України) [7]. Значна частина г.з. зібрані з території Росії (Мурманська обл., Приморський Край), проте також є збори і з України – переважно з Закарпатської, Київської обл. (рис. 1). Перелічені г.з. були зібрані в межах 1899–1989 рр.: два зразки датуються 1899 роком – збір J. Bornmuller (*Isoetes olympica*, "Bithynia: in regione alpina montis Olympi. 1700 m. s. m.", 27.05.1899) та збір В. Фінна (*Diphasiastrum complanatum*, "Кіевской губ. и у. бл. ст. Боярки. Опушка соснового лѣсу", 06.07.1899); кілька г.з. 1989 р. (23.07.1989 та 27.07.1989) зібрано Н. Стеценко на території Закарпатської обл. (околиці с. Міжгір'я та Келечин відповідно). Загалом із колекторів можна відзначити В. Фінна (9 зборів), Ф. Гриня (8 зборів, як особистих так і спільно з В. Михайличенко), З. Лавітську та Н. Стеценко (по 6 зборів). Відзначимо, що і в цій частині гербарію присутні збори визначені лише до роду, а саме *Diphasiastrum* sp. (6 зборів) (всі зразки 1969 р., найбільш ймовірно із ботанічної практики студентів 3-го курсу біологічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зібрані на території Мурманської обл. (Росія). Необхідно відмітити наявність у фондах

гербарію збори із території України рідкісних видів планує, що занесені до третього видання Червоної книги (ЧКУ) [14] – г. з. *Diphasiastrum alpinum* із території Закарпатської обл.; *D. complanatum* – Черкаська та Київська обл.; *Lycopodiella inundata* – Київська обл.; *Lycopodium annotinum* – Закарпатська та Київська обл.; *Huperzia selago* – Закарпатська та Львівська обл. Окремо відзначимо г. з. *D. tristachyum* із Київської обл. – "Ки-

евской губ. и у. бл. ст. Боярки. Опушка соснового лъсу, 10.07.1899, В.В. Финнь; Determ. A. Fomin" (г. з. *Lycopodium chamaecyparissys* A.Br.; Notae criticae: *Diphasiastrum tristachyum* (Pursh) Holub, 03.03.2007, M. Peregrum) – це місцезростання не враховане для цього виду у третьому виданні ЧКУ, на сьогодні потребує підтвердження [14].

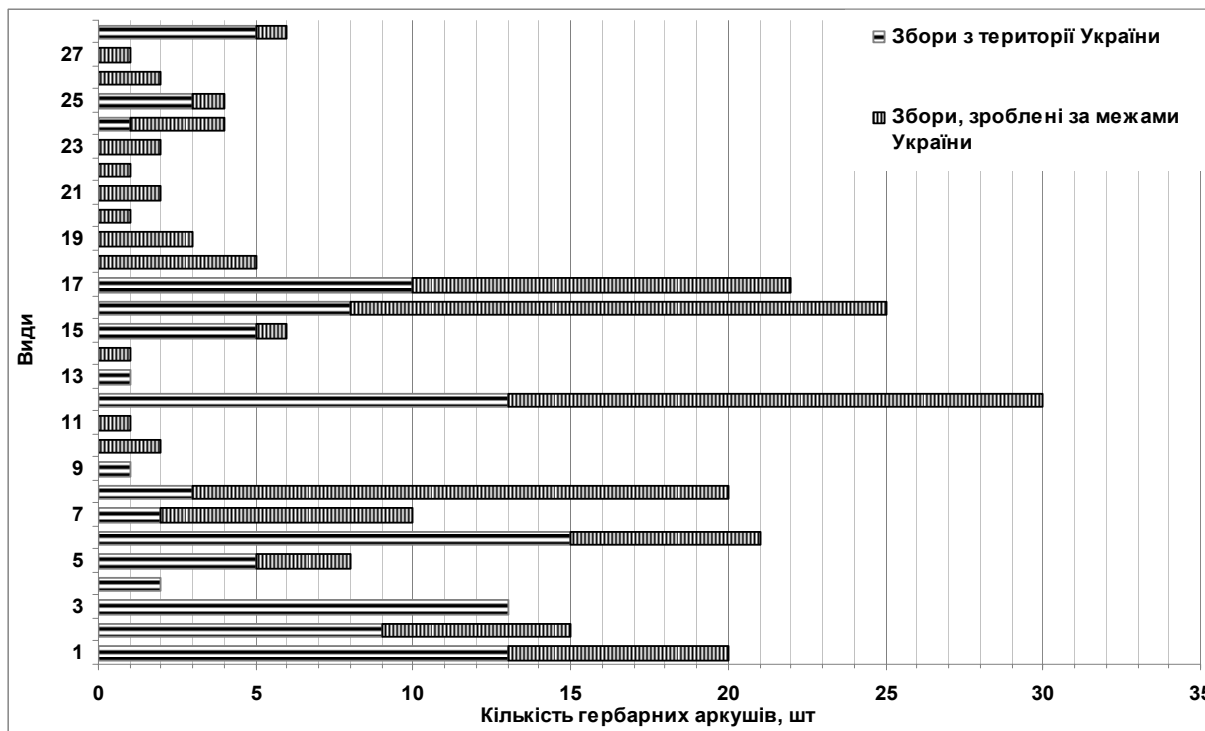

Рис. 1. Кількісний та територіальний розподіл гербарних зборів представників відділів *Equisetophyta*, *Lycopodiophyta* та *Psilotophyta*

Примітка: Види: **Equisetophyta**: 1 – *Equisetum arvense*, 2 – *E. fluviatile*, 3 – *E. hyemale*, 4 – *E. palustre*, 5 – *E. silvaticum*, 6 – *E. telmateia*; **Lycopodiophyta**: 7 – *Diphasiastrum alpinum*, 8 – *D. complanatum*, 9 – *D. tristachyum*, 10 – *Huperzia chinensis*, 11 – *H. laxa*, 12 – *H. selago*, 13 – *Isoetes lacustris*, 14 – *I. Olympica*, 15 – *Lycopodiella inundata*, 16 – *Lycopodium annotinum*, 17 – *L. clavatum*, 18 – *L. dubium*, 19 – *L. juniperoides*, 20 – *L. obscurum*, 21 – *Selaginella helvetica*, 22 – *S. rupestris*, 23 – *S. sanguinolenta*; **Psilotophyta**: 24 – *Botrychium lunaria*, 25 – *B. multifidum*, 26 – *B. robustum*, 27 – *B. virginianum*, 28 – *Ophioglossum vulgatum*.

Відділ *Psilotophyta* представлений 1 класом, 1 порядком, 2 родинами, 2 родами та 6 видами (*Botrychium lanceolatum* Angstr., *B. lunaria* (L.) Sw., *B. multifidum* (S.G. Gmel.) Rupr., *B. robustum* (Rupr.) Underw., *B. virginianum* (L.) Sw. та *Ophioglossum vulgatum* L.). Загалом, в гербарії налічується всього лише 19 г. з., що презентують відділ *Psilotophyta*. Із перелічених 6 видів, 4 трапляються на території України, що презентує 80% різноманіття псилотових у флорі України [3; 7]. Переважна кількість зборів із території України (зокрема, з Київської обл., Автономної республіки Крим та ін.) та кілька зборів із Росії (Краснодарський та Приморський край, Тульська, Іркутська обл. та ін.) (рис. 1). Перелічені зразки були зібрані в межах 1899–1975 рр.: зразок *Botrychium lunaria* зібраний Н. Цингером (10.06.1899 р.) – "Тульської губ. и у. бл. с. Мелековки. Мшистый луг [...]"; зразок 1975 р. зібраний З. Лавітською ("Киевская область", без зазначення точної дати збору). Із колекторів можна відзначити В. Фінна (4 збори), Н. Цингера (3 збори), З. Лавітську (2 збори). Необхідно відмітити наявність у фондах гербарію збори із території України рідкісних видів псилотових, що занесені до ЧКУ [14] – це, наприклад, г. з. *Botrychium lunaria* з території АР Крим та *B. multifidum* із Київської обл.

Найкраще та найбільше представлений у фондах гербарію *KWNU* відділ *Polypodiophyta* – 1 клас, 2 порядки, 15 родин, 29 родів та 76 видів (*Adiantum capillus-veneris*

L., *A. pedatum* L., *Anogramma leptophylla* (L.) Link, *Asplenium adiantum-nigrum* L., *A. billotii* F.W.Schultz, *A. ceterach* Willd., *A. × heufferi* Reichardt, *A. incisum* Thunb, *A. ruta-muraria* L., *A. scolopendrium* (L.) Newm., *A. septentrionale* (L.) Hoffm., *A. × souchei* Litard., *A. tenuicaule* Hayata, *A. trichomanes* L., *A. viride* Huds., *Athyrium distentifolium* Tausch ex Opiz, *A. filix-femina* (L.) Roth., *A. sinense* Rupr., *Blechnum spicant* (L.) Roth., *Cheilanthes persica* (Bory) Mett. ex Kuhn, *Cryptogramma crista* (L.) R. Br., *Cyrtomium falcatum* (L.f.) C. Presl, *Cystopteris fragilis* (L.) Bernh., *Diplazium sibiricum* (Turcz. ex G. Kunze) Kurata, *Dryopteris amurensis* Christ., *D. carthusiana* (Vill.) H.P. Fuchs, *D. caucasica* (A.Braun) Fraser-Jenkins et Corley, *D. crassirhizoma* Nakai, *D. cristata* (L.) A. Gray, *D. dilatata* (Hoffm.) A. Gray, *D. erythrosora* (D.C. Eaton) Kuntze, *D. filix-mas* (L.) Schott, *D. fragrans* (L.) Schott, *D. mindshelkensis* Pavl., *D. monticola* (Makino) C. Chr., *D. oreades* Fomin, *D. pseudomas* (Wollaston) Holub & Pouzar, *D. villarii* (Bellardi) Woyнар ex Schinz et Thell., *Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newm., *G. robertianum* (Hoffm.) Newm., *Lunathyrium pterorachis* (Christ) Kurata, *Marsilia quadrifolia* L., *M. strigosa* Willd., *Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod., *Notholaena marantae* (L.) Desv., *Onoclea sensibilis* L., *Oreopteris libosperma* (All.) Holub, *Osmunda regalis* L., *Pellaea atropurpurea* (L.) Link., *Phegopteris connectilis* (Michx.) Watt, *Pleopeltis thunbergii*

ana Kaulf., *Polypodium sibiricum* Sipl., *P. vulgare* L., *Polystichum acrostichoides* (Micht.) Schott, *P. aculeatum* (L.) Roth., *P. craspedosorum* (Maxim.) Diels, *P. braunii* (Spenn.) Fée, *P. lonchitis* (L.) Roth, *P. rigens* Tagawa, *P. setiferum* (Forssk.) Moore ex Woyнар, *P. tripterum* (G. Kuntze) C. Presl, *P. tsus-simense* (Hook.) J. Sm., *P. Woronowi* Fomin, *Protowoodsia manshuriensis* (Hook.) Ching, *Pseudocystopteris spinulosa* (Maxim.) Ching, *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn, *Pteris cretica* L., *Rhizomatopteris montana* (Lam.) A. Khokhr., *R. sudetica* (A. Br. & Milde) A. Khokhr., *Salvinia natans* (L.) All. *Thelypteris palustris* Schott, *Woodsia alpina* (Bolt.) S.F. Gray, *W. ilvensis* (L.) R. Br., *W. fragilis* (Trev.) Moore, *W. glabella* R. Br., *W. polystichoides* D. Eat.). Загалом, в гербарії налічується 663 г. з., що презентують відділ *Polypodiophyta*. Переважна кількість видів із вище перелічених характерні для флори України (42), що презентують 62% різноманіття папоротей на території України [3; 7]. Загалом, переважна кількість зборів із територій Краснодарського та Приморського краю (Росія), Закарпатської, Тернопільської, Київської обл. та АР Крим (рис. 2). Перелічені зразки зібрані в межах 1899–2012 рр.: кілька зразків із 1899 р. із території України та Росії – г. з. *Polystichum braunii* ("Moskau aus einer schattigen und feuchten Schlucht im Walde von Kunzowo, auf Sehboden.", von Heyden, 22.04.1899), г. з. *Asplenium trichomanes* ("Скалы на лев. бер р. Бьлой недалеко от впадения р. Иргислы. Оренб. губ.", В. Затенский, 10.07.1899), г. з. *Salvinia natans* ("Черниговская губ. Остерский уезд. Бл. Никольской слободки. В стоячей воде.", В. Финн, 14.09.1899); серію зборів (близько 250 гербарних зразків) передано автором до фондів гербарію в рамках виконання дисертаційної роботи впродовж 2008–2012 рр., що репрезентують 35 видів папоротей природної флори України. Загалом же з колекторів цієї частини фондів вищих спорових рослин можна відмітити Н. Стеценко (130 зборів), В. Фінна (27 зборів власних та спільно з Н. Цингером), Є. Полонську (20 зборів), О. Чухно (10 зборів) та ін. Необхідно відмітити також, що частина зразків була надана з експозиції та вирощеного матеріалу зі спор (отримані з ботанічних садів різних країн) тогочасним куратором ділянки вищих спорових рослин Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фомина Н. Стеценко (в 70-х та 80-х рр.). Так, наприклад, лише збором за території Ботанічного саду представлені види *Athyrium sinense* (2 г. з.), *Cyrtomium falcatum* (2 г. з.), *Diplazium sibiricum* (2 г. з.), *Dryopteris crassirhizoma* (1 г. з.), *D. erythrosora* (1 г. з.), *D. mindshelkensis* (1 г. з.), *D. monticola* (2 г. з.), *D. pseudomas* (6 г. з.), *Lunathyrium pterorachis* (1 г. з.), *Onoclea sensibilis* (1 г. з.), *Pellaea atropurpurea* (1 г. з.), *Polystichum acrostichoides* (1 г. з.), *P. tripterum* (1 г. з.), *P. tsus-simense* (3 г. з.). Цікавими є зразки з Західної Африки (з околиць м. Танораді), зібраних О.Чернишовим в 1959 р. Необхідно відмітити наявність у фондах гербарію зборів із території України рідкісних видів папоротей, що занесені до ЧКУ [14] – ряд г. з. рідкісних видів із території АР Крим (*Adiantum capillus-veneris*, *Anogramma leptophylla*, *Asplenium adiantum-*

nigrum, *A. billotii*, *A. × heufferi*, *Cheilanthes persica*, *Notholaena marantae*); г. з. *Salvinia natans* з Київської та Чернігівської обл.; г. з. *Woodsia alpina* та *W. ilvensis* з Донецької та Житомирської обл. відповідно.

Підсумовуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що г. з. вищих спорових рослин гербарію *KWNU* є різноплановими. Презентують види не лише нашої флори, а й інших територій. Особливо багато зборів із Росії, а саме Краснодарського, Приморського краю, а також з Мурманської області. Проте, на нашу думку, недоліком є те, що саме збори з території України (і власне видовий склад цих зборів) є недостатньо представленими. Тому сьогодні з метою збільшення та удосконалення *KWNU* вкрай необхідно поповнювати фонди новими матеріалами.

Висновки. Загалом, в результаті ревізії фондів гербарію *KWNU*, що презентують збори вищих спорових рослин нами виявлено, що переважна більшість гербарних зразків зібрана наприкінці XIX – в першій половині XX ст. Аналіз показав, що в колекції представлені збори 104 видів із 4 відділів, 5 класів, 7 порядків, 22 родин. Відзначено основних колекторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барбарич А.І. Гербарна справа на Україні / А.І. Барбарич // Укр. ботан. журн. – 1970. – 27, №5. – С. 665–667.
2. Ботанічний сад. ім. акад. О.В. Фомина Київського державного університету. – К. : Вища школа, 1989. – 168 с.
3. Вашека О.В. Атлас папоротей флори України. / О.В. Вашека, О.О. Безсмертна – К. : Паливода А.В., 2012. – 160 с.
4. Войтюк Ю.О. Гербарій Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка НАН України / Ю.О. Войтюк, М.М. Борзняк – К. : Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, 1995. – 126 с. – (Серія "Гербарій України").
5. Гербарій України. Index Herbariorum Ucrainicum / [Редактор-укладач к.б.н. Н.М. Шиян]. – К., 2011.
6. Діброва Л.С. Колекції професора В.В. Фінна, учня С.Г. Навашина – в ботанічному музеї Київського університету / Л.С. Діброва, В.М. Соломаха // Професор С.Г. Навашина : Матер. наук. читань, присвячених 100-річчю відкриття подвійного запліднення у покритонасінних рослин професором університету святого Володимира С.Г. Навашином – К., 1998. – С. 93–94.
7. Екофлора України. Т.І. / [за ред. Я.П. Дідуха]. – К. : Фітосоціоцентр, 2000. – 248 с.
8. Єна А.В. Гербарна колекція Південного філіалу Національного університету біоресурсів і природокористування України "Кримський агротехнологічний університет". / А.В. Єна, Ю.А. Баранова // Наукові праці Південного філіалу Національного університету біоресурсів і природокористування України "Кримський агротехнологічний університет". – 2010. – Вип. 130. – С. 236–239.
9. Мосякін С.Л. Прагматична філогенетична класифікація спорових судинних рослин флори України / С.Л. Мосякін, О.В. Тищенко // Укр. бот. журн. – 2010. – 67, № 6. – С. 802–817.
10. Перегрим М.М. Гербарій ботанічного саду ім. акад. О.В. Фомина Київського національного університету / М.М. Перегрим, В.А. Соломаха // Укр. ботан. журн. – 2008. – 65, №3. – С. 465–468.
11. Перегрим М.М. Колекція гербарію Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фомина Київського національного університету / М.М. Перегрим, В.А. Соломаха // Створення кадастрів фіторізноманіття заповідних територій, ботанічних садів та дендропарків : Матер. наук. конф. – К., 2008. – С. 65–67.
12. Стоянів Ю. Гербарій української флори / Ю. Стоянів // Укр. ботан. журн. – 1924. – Т.2. – С. 55–62.
13. Сытнык К.М. Памяти Альфреда Николаевича Окснера (1898–1973) / К.М. Сытнык, О.Б. Блюм // Ботан. Журн. – 1976. – 61, №2. – С. 276–283.
14. Червона книга України. Рослинний світ / [за ред. Я.П. Дідуха]. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.
15. Черепанов С. Сосудистые растения России. / С. Черепанов – СПб. : Мир и семья, 1995. – 990 с.
17. Чопик В.І. Гербарій. Історія, створення та функціонування. / В.І. Чопик, Т.Я. М'якушко, Т.Л. Соломаха – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 130 с.
18. Index Herbariorum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sweetgum.nybg.org/ih/herbarium.php?im=145574>.
19. A classification for extant ferns / A.R. Smith [at all.] // American Journal of Botany. – 2006 – 55 (3) – P. 705–731.

Надійшла до редколегії: 05.10.13

О. Безсмертная, канд. биол. наук., мл. научн. сотр.
Ботанический сад им. акад. А.В. Фомина, ННЦ "Институт биологии"
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ВЫСШИЕ СПОРОВЫЕ РАСТЕНИЯ

В ГЕРБАРИИ БОТАНИЧЕСКОГО САДА ИМ. АКАД. А.В. ФОМИНА (KWNU)

Осуществлена ревизия коллекции высших споровых растений в фондах гербария Ботанического сада им. акад. А.В. Фомина ННЦ "Институт биологии" Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (KWNU). Проанализированы видовой состав и систематическая структура, а также отмечены основных коллекторы этой части гербария.

Ключевые слова: гербарий, коллекция, высшие споровые растения, гербарный образец.

O. Bezsmertna, PhD, Y.r.
O.V.Fomin Botanical Garden, Educational and Scientific Centre "Institute of Biology"
National Taras Shevchenko University of Kiev

HIGHER SPORE PLANTS IN THE HERBARIUM OF THE O.V.FOMIN BOTANICAL GARDEN (KWHU)

The revision of collection of vascular spore plants of herbarium funds of O.V. Fomin Botanical Garden, Educational and Scientific Centre "Institute of Biology", National Taras Shevchenko University of Kiev (KWHU) was conducted. The species compound and systematic structure of this part of herbarium was analyzed. Also the main collectors were mentioned.

Key words: herbarium, collection, higher spore plants, herbarium specimen.

УДК 582; 727.64 (477-25)

3. Бонюк, канд. біол. наук, зав. сектору дендрології, А. Гірін, пров. біолог
Ботанічний сад імені академіка О.В. Фоміна ННЦ "Інститут біології"
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТАКСОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ КОЛЕКЦІЇ ДЕРЕВНИХ РОСЛИН БОТАНІЧНОГО САДУ ІМ. АКАД. О.В. ФОМІНА

Колекція деревних рослин незахищеного ґрунту Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна налічує 2103 види і внутрішньовидові таксони, що відносяться до 220 родів, 69 родин, 33 порядків, п'яти класів і двох відділів. Наведено інформацію про сучасний таксономічний склад колекції, таксономічні зміни на рівні порядків і родин, які впливають із результатів сучасних молекулярно-філогенетичних і таксономічних досліджень.

Ключові слова: деревні рослини, колекція, таксономія, родина, порядок.

Поліпшення та збагачення генетичної бази деревних рослин в умовах культури, які в багатьох районах інтродукції мають часто більше значення, ніж місцеві види – невід'ємне завдання інтродукторів. Необхідною умовою забезпечення навчального процесу студентів природничих факультетів університету є поповнення колекції за рахунок таксонів вищого рангу – родів, родин, порядків, класів. Шляхом обміну насінням з багатьма ботанічними садами світу співробітники Ботанічного саду зберігають і збагачують колекцію живих рослин світової флори, проводять наукові дослідження з питань біології, морфології, систематики, розмноження і впровадження в зелене господарство. Актуальним завданням систематиків є відстеження всіх відповідних таксономічних новацій, реєстрація нових назв таксонів різного рангу, прийняття або відхилення тих чи інших запропонованих таксономічних рішень. У даній роботі ми розглядаємо деякі таксономічні зміни, стосовно колекції деревних рослин ботанічного саду, на рівні порядків і родин, які впливають із результатів останніх молекулярно-філогенетичних і таксономічних досліджень. До таких змін належать розширення обсягу окремих порядків, за рахунок перенесення родин від одного порядку до іншого, виключення деяких порядків і родин загалом. В цілому система APG III (2009) містить тільки 415 родин проти 457 як було запропоновано у APG II (2003). Метою роботи було проаналізувати кількісний і якісний склад колекції, дати таксономічну структуру колекції деревних рослин незахищеного ґрунту відповідно до сучасної систематики рослин APG III (2009).

Матеріали та методи. Об'єктом досліджень слугувала колекція деревних рослин незахищеного ґрунту Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна, яка налічує понад 2100 видів і внутрішньовидових таксонів, що відносяться до 220 родів, 69 родин, 33 порядків, 5 класів і двох відділів. У дослідженнях, крім візуальних спостережень, були використані літературні джерела. Нині колекція дендрарію представлена найбільшим для кліматичної зони Лісостепу і Полісся України числом класів – п'ять, а число родів випробовувалося понад 220, родин – понад 77. В аналізі колекційних фондів використано архівні матеріали і дослідження систематики рослин на основі останніх молекулярно-філогенетичних і таксономічних досліджень [10; 13–16].

Результати та їх обговорення. Вихідним матеріалом для створення дендрологічної колекції були інтродукційні рослини ботанічного саду Кременецького ліцею. У кінці 1841 року у Києві в Університеті Св. Володимира було 297 видів дерев і кущів кількістю 5414 екземплярів. Через 50 р. після заснування університету у 1884 р. в "Списку дендрофлори Ботанічного саду Св. Володимира" нараховувалося трохи більше 300 таксономічних одиниць: 257 видів та 50 варіацій і форм, що належали, за тогочасною систематикою, до 96 родів.

Перші підсумки інтродукційної роботи були опубліковані у анованому каталозі рослин у 2002 р., де було наведено відомості про 1668 видів та внутрішньовидових таксонів 198 родів, 75 родин [5]. У 2011 р. були підведені підсумки інтродукції 170-річних інтродукційних випробувань деревних рослин у Ботанічному саду. У монографії представлено інформацію про понад дві тисячі видів, різновидностей, гібридів, форм і сортів 220 родів, 76 родин, їх вік, розміри, біоморфу, наявність репродуктивної фази, зимостійкість [7], а також список основних наукових праць з інтродукції деревних рослин співробітників Ботанічного саду за цей період.

На період останньої інвентаризації 2008 р., яка проводилась через кожні 10 років, у дендрарії Ботанічного саду ім. акад. О. В. Фоміна було всього 16252 екз. деревних рослин, у т. ч. дерев – 4542, кущів – 11354, напівкущів – 224, ліан – 132, з них голонасінних – 849 дерев і 783 кущів. Колекційний фонд деревних рослин на кінець 2008 р. нараховував 1979 таксономічних одиниць, з яких видів – 1020, підвидів – 13, форм – 26, варіацій – 61, гібридів – 57, сортів – 796, що належать до 215 родів, 76 родин, 51 порядку, 5 класів, двох відділів [1].

Є в колекції монотипні і поліморфні роди, мікродові гібриди. Впродовж останніх десятиліть колекція зростає за рахунок родових комплексів: *Cotoneaster*, *Crataegus*, *Ephedra*, *Juniperus*, *Lonicera*, *Magnolia*, *Pinus*, *Rhododendron*, *Rosa*, *Spiraea*, *Viburnum*, *Weigela* тощо. До інтродукційного процесу залучали максимальне число видів родового комплексу згідно зі складеними перспективними списками.

Найбільш повно представлені в експозиціях роди: *Cotoneaster* – близько 200 таксонів; *Rhododendron* – 170; *Spiraea* – 126; *Magnolia* – 60; *Pinus* – 54; *Juniperus* – 49; *Crataegus* – 56; *Ephedra* – 11; *Rosa* – 52 види і 122 сорти